

Mısır'a gelen İbn Matrûh, Dimyat'ı istilâ eden Haçlılar'a karşı el-Melikû's-Sâlih safında mücadelesini sürdürdü ve özellikle yazdığı hamâsî şiirlerle (*Divân*, s. 181-182) askerî moral gücünün yükselmesini sağladı.

el-Melikû's-Sâlih'in vefatının (647/1249) ardından münzevi bir hayat yaşamaya başlayan İbn Matrûh uzun zamandır çektiği göz rahatsızlığı sonunda gözlerini kaybetti. 1 Şâban 649'da (19 Ekim 1251) Kahire'de öldü ve Karâfe'deki Sâriye mevkisinde defnedildi. Cenazesinde yakın dostu İbn Hallikân da hazır bulundu. Cenaze törenine katılan Yûnînî onun 650'de öldüğünü söyler (*Zeylû Mir'âti'z-zamân*, I, 197-201).

Cömert, müsamahakâr ve ulemânın kıymetini takdir eden bir kişi olduğu ifade edilen İbn Matrûh (Sıbt İbnü'l-Cevzî, VIII/2, s. 789) devrinin önde gelen âlim ve şairleriyle münasebetlerini sürdürmüş, ünlü şair Bahâ Zühayr yanında İbn Hallikân'la da arkadaşlık ilişkilerini devam ettirmiştir (*Vefeyât*, VI, 260). İbn Ebû Usaybia da onunla Dimaşk'taki evinde görüşüğünü, *Tabakâtü'l-eşubbâ'* adlı eseri konusunda kendisine iltifatta bulunduğunu, eski ve yeni tabipler hakkında bilgi verdiğiğini belirtir (*Üyûnü'l-enbâ'*, s. 577).

İbn Matrûh, sanatlı nesir ve edebî risâleler yazan bir nâsir ve lirik şiirler nazmeden bir şair olarak tanınmakla birlikte edebiyat eleştirmenleri onun şiirlerini genellikle zayıf bulurlar (Ömer Ferruh, III, 563). Büyük ihtimalle resmî ve siyasî görevleri kendini sanata verme konusunda onu olumsuz yönde etkilemiştir. Medih, aşk, zühd, edep, münâcât vb. temalarda yazdığı şiirler daha çok uzun kaside ve kıtalar şeklindedir.

İbn Matrûh'un günümüze intikal eden tek eseri divanıdır. İbn Hallikân, divanında bulunan şiirlerinin çoğunu şairin kendisine okuduğunu kaydeder (*Vefeyât*, VI, 260). 811 beyit ihtiva eden divanda Müstansır-Billâh, el-Melikû'n-Nâsir, el-Melikû'l-Kâmil, el-Melikû'l-Eşref, Mes'ûd b. el-Melikû'l-Kâmil, el-Melikû'l-Mugis Fahreddin, el-Melikû's-Sâlih gibi devlet adamları, Bahâ Zühayr ve İbn Hallikân gibi dostlarına yazdığı methiyeler yanında başta Halep olmak üzere bazı beldelerin tasviri, Haçlılar'a karşı yazılmış bazı hamâsî şiirler ve bir kısım hicivlerle zühd, edep ve münâcâta dair kısa parçalar yer almaktadır. İlk olarak Abbas İbnü'l-Ahnef'in divanı ile birlikte yayımlanan eserin (İstan-

bul 1298) Cevdet Emin ve Seyyide Zeyneb tarafından yapılmış bir baskısı daha bulunmaktadır (Kahire 1989).

BİBLİYOGRAFYA :

Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, VIII/2, s. 789; Ebû Şâme, *ez-Zeyl 'ale'r-Ravzateyn*, s. 187; İbn Ebû Usaybia, *Üyûnü'l-enbâ'*, s. 577; a.e. (nşr. August Müller), Kahire 1299/1882, II, 113; İbn Hallikân, *Vefeyât*, VI, 258-266; el-Melikû'l-Eşref er-Resûlî, *el-'Ascedü'l-mesbûk* (nşr. Şâkir Mahmûd Abdülmün'im), Beyrut 1395/1975, s. 585; Yûnînî, *Zeylû Mir'âti'z-zamân*, Haydarâbâd 1374/1954, I, 197-240; Zehebî, *el-'İber*, V, 204; a.mlf., *A'lâmü'n-nübela'*, XXII, 273-274; Makrizî, *es-Sülûk*, I/2, s. 284, 290, 291, 293, 302, 308, 316, 326, 332, 345, 363, 382; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, VII, 24, 27; Süyûtî, *Hüsnü'l-mu'hâdâra*, Kahire 1321, I, 271; *Keşfü'z-zunûn*, I, 768; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, V, 247; Serkis, *Mu'cem*, I, 239-240; *Hedyyetü'l-'ârifîn*, II, 523; Mehmed Zihni, *Kitâbü't-Terâcim*, İstanbul 1304, s. 135-137; Brockelmann, *GAL*, I, 263; *Suppl.*, I, 465; J. Rikabi, *La poésie prophane sous les ayyûbides*, Paris 1949, s. 105-120; a.mlf., *el-Edebü'l-'Arabî*, Dimaşk 1983, s. 96-103; a.mlf., "İbn Matrûh", *El'* (İng.), III, 875-876; Zirikî, *el-A'lâm*, VIII, 162; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, XIII, 217; M. Kâmil Hüseyin, *Dirâsât fi's-şi'r*, Kahire 1957, s. 177-184; C. Zeydan, *Âdâb*, III, 18; Ömer Ferruh, *Târîhu'l-edeb*, III, 562-564; Reşid Yûsuf Atâullah, *Târîhu'l-âdâbi'l-'Arabiyye* (nşr. Ali Necîb Atâvî), Beyrut 1985, I, 350-352; Mehdi Ferhânî Münferid, "İbn Matrûh", *DMBİ*, IV, 629-630; Ramazan Şeşen, "Eyyûbüler", *DİA*, XII, 23.

SÜLEYMAN TULÜCÜ

İBN MÂÜSSEMÂ

(bk. UBÂDE b. MÂÜSSEMÂ).

İBN MÂZE

(bk. SADRÜŞŞEHÎD).

İBN MEKKÎ

(ابن مكي)

Ebû Hafs Ömer b. Halef
b. Mekki es-Sıkkîlî el-Himyârî
(ö. 501/1108 [?])

Fakih,
Arap dili ve edebiyatı âlimi.

Kaynaklarda Sicilya'dan (Sıkkiliye) Tunus'a hicreti ve orada yaptığı kadılık görevi dışında bilgi yoktur. Bazı eserlerde kaydedilen Mâzerî nisbesinden hareketle Sicilya'da Mâzer (Mazzara) şehriden olduğu veya bir süre burada yaşadığı söylenebilir. Hocaları arasında, özellikle *Teşkıfû'l-lisân* adlı eserinde nakillerde bulunduğu

(meselâ bk. s. 47, 66, 87, 150, 204, 277) Ebû Bekir İbnü'l-Bir et-Temîmî, Ebû Muhammed Abdülhak b. Muhammed b. Hârûn es-Sehmî, İbn Reşîk el-Kayrevânî anılabilir. Sicilya'nın Normanlar tarafından işgale başlanmasından sonra tahminen 460 (1068) yılı dolaylarında Tunus'a hicret etti; burada kadılık görevine tayin edildi ve hatiplik görevini de yürüttü. Hutbelerinin çok etkili olduğu belirtilmektedir. Bazı müellifler, onun bu yönünü İbn Nübâte ile kıyaslayarak hutbelerinin ondan daha üstün olduğunu kaydetmektedir (İbnü'l-Kiftî, II, 329). Aynı zamanda şair olan İbn Mekki'nin şiirlerinde vaaz ve irşad üslûbu dikkati çekmektedir (Abdülazîz Matar, s. 7-8). Çağdaşı ve hemşehrisi İbnü'l-Kattâ' es-Sıkkîlî tarafından kaleme alınan *ed-Dürretü'l-haîre*'de şiirlerinin bazı örnekler mevcuttur (s. 149-151). İbn Mekki'nin vefat tarihi klasik kaynaklarda belirtilmemekte, Bağdatlı İsmâil Paşa'nın kaynak göstermeden verdiği 501 (1108) yılı (*Hedyyetü'l-'ârifîn*, I, 782) daha sonraki bazı eserlerde de tekrarlanmaktadır.

İbn Mekki'nin günümüze ulaşan tek eseri *Teşkıfû'l-lisân ve telkîhu'l-cenân*'dır. Müellifin, eserini hocası İbnü'l-Birr'e takdim ederek onun görüşlerini aldığı (*Teşkıfû'l-lisân*, s. 47) ve İbnü'l-Birr'in 460 (1068) yılında Sicilya'dan Endülü's'e göç ettiği bilindiğine göre eser bu tarihten önce Sicilya'da yazılmış olmalıdır. Yine hocası olan İbn Reşîk'ten rahmetle bahsetmesi (a.g.e., s. 66, 87, 150) eserini onun vefatından (456/1064) sonra yazdığını göstermektedir. Elli bölümden oluşan *Teşkıfû'l-lisân*'da Arapça konuşanların yapmış oldukları hataların yanı sıra kurrâ, fukaha, müfessirler, tabipler gibi ilim erbabının kendi alanlarıyla ilgili yanlış kullanımlarının düzeltilmesi de amaçlanmıştır. Müellif görüşlerini ispat için âyet ve hadislerden, ayrıca divanlar, emsal kitapları, lugatlar, nahiv kitapları ve edebiyat ansiklopedilerinden örnekler (şâhid) vermiştir. Çok sayıda kaynaktan istifade edilerek yazılan esere sonraki birçok müellif atıfta bulunmuştur. İbn Hişâm el-Lahmî, *el-Medhal ilâ takvîmi'l-lisân*'da bu eserle Ebû Bekir ez-Zübeydî'nin *Lahnü'l-'âmme*'sini tenkit etmekle birlikte her iki eserden de faydalanmış ve zaman zaman takdirlerini ifade etmiştir. İbnü'l-Ecdâbî'nin *Teşkıfû'l-lisân*'a bir reddiye yazdığı bilinmektedir (*Teşkıfû'l-lisân*'ın tanıtımı ve değerlendirilmesi için bk. Abdülazîz Matar, s. 125-165). Bir araş-

tırma ile birlikte Umberto Rizzitano tarafından yayımlanan eseri (bk. bibl.) daha sonra Abdülazîz Matar (Kahire 1386/1966, 1415/1995) ve Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut 1410/1990) neşretmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Mekki, *Teşkiḫü'l-lisân ve telkiḫü'l-cenân* (nşr. Abdülazîz Matar), Kahire 1415/1995, tür.yer.; ayrıca bk. neşreden giriş, s. 5-25; İbnü'l-Kattâ es-Sikkilî, *ed-Dürretu'l-ḥaṭire fi şu'arâ'i'l-Cezîre* (nşr. Beşîr el-Bekkûş), Beyrut 1995, s. 147-151; İbn Dihye, *el-Muṭrib* (nşr. İbrâhîm el-Ebyârî v.dğr.), Kahire 1954, s. 88-89; İbnü'l-Kiftî, *İnbâhü'r-ruvât*, II, 329; Abdülbâki b. Abdülmecîd el-Yemânî, *İşâretü't-ta'yîn fi terâcimi'n-nühât ve'l-luğaviyyîn* (nşr. Abdülmecîd Diyâb), Riyad 1406/1986, s. 239; Safedî, *Taṣṣiḫü't-taṣḫîf ve't-tahrîrü't-tahrîf* (nşr. Seyyid eş-Şerkâvî – Ramazan Abdüttewvâb), Kahire 1407/1987, s. 61-62; Firûzâbâdî, *el-Bülğâ fi terâcimi'e'immeti'n-naḥu ve'l-luğâ* (nşr. Muhammed el-Misrî), Küveyt 1407/1987, s. 161-162; Süyûtî, *Buğyetü'l-uu'ât*, II, 218; Keşfü'z-zunûn, I, 344; II, 993; *el-Hulelû's-sündüsiyye*, I, 244, 272, 293; *Hediyetü'l-ârifîn*, I, 695, 782; Ahmed Tefvîk el-Medenî, *el-Müslimün fi cezîreti Şikkiliye ve cenûbi İtâliyyâ*, Cezayir 1365, s. 214; Brockelmann, *GAL*, I, 375; *Suppl.*, I, 541; Abdülazîz Matar, *Laḥnû'l-âmmæ fi daw'id-dirâsati'l-luğaviyyeti'l-ḥadişe*, Kahire 1386/1967, s. 7-8, 121-165; İhsan Abbas, *el-ʿArab fi Şikkiliye*, Beyrut 1975, s. 110-111; Mahfûz, *Terâcimü'l-mu'ellifîn*, III, 243-244; D. A. Agius, "Focus of Concern in Ibn Makki's Taṭqîf al-lisân: The case of gender in the medieval Arabic of Sicily", *Proceedings of the Colloquium on Arabic Grammar (Budapest 1-7 September 1991)* (ed. Kinga Dévényi – Tamás Iványi), Budapest 1991, s. 1-7; U. Rizzitano, "Il Taṭqîf al-lisân wa talqîḥ al-ġanân di Abū Ḥaṭṭab ʿUmar b. Makki", *SO*, XVIII (1956), s. 192-213; a.mlf., "Ibn Makki", *EP* (İng.), III, 859-860; J. M. Fórneas, "Almenar, almenara (alminara, almanara) y alminar; en torno a un pasaje del 'Taṭqîf' de Ibn Makki", *Miscelánea de estudios árabes y Hebraicos*, sy. 29-30, Granada 1980, s. 177-188; Rahmetpür Muhammed Şircü Peşt, "İbn Mekki", *DMBİ*, IV, 688-689.

SAFFET KÖSE

İBN MELEK

(ابن ملك)

(ö. 821/1418'den sonra)

Hanefî fıkıh âlimi ve lugat yazarı.

Kaynaklarda İbn Melek (İbn Firişte, Firişteoğlu) lakabını niçin aldığı konusunda bilgi yoktur. Ancak İbn Battûta'nın 732'de (1332) Anadolu'ya yaptığı seyahat sırasında Birgi'de karşılaştığı Kadî İzzeddin Firişte'nin dindar ve fazilet sahibi olduğu için "Firişte" lakabıyla tanındığına dair verdiği mâlumattan (*Tuḥfetü'n-nuẓẓâr*, I, 328) İbn Melek'in bu lakabı babasına nisbetle aldığı anlaşılmaktadır. Nitekim bazı

eserlerinde babasının adı Abdülazîz, babalarında ise Firişte olarak geçmektedir. İlmiyeye mensup bir aileden geldiği ve babasından ders aldığı bilinen (*Mebâriku'l-ezhâr*, I, 25) İbn Melek, Aydınogulları'nın en güçlü zamanında Ege bölgesinin Birgi'den sonra ikinci ilim ve kültür merkezi olan Tire'de yaşadı ve yöneticilerden büyük saygı gördü. Seyyid Bey, İbn Melek'in aslen Türkistanlı ve kendisinin büyük dedelerinden olduğunu, babasının Aydınogulları'nın daveti üzerine Anadolu'ya geldiğini kaydeder (*Usûl-i Fıkıh*, s. 55). Evliya Çelebi de onun Manisa'da Saruhan Medresesi'nde öğrenim gördüğünü ve orada halkın ziyaret ettiği bir hücrenin bulunduğunu söyler (*Seyahatnâme*, IX, 74).

İbn Melek, Aydınoglu Mehmed Bey'in Tire'de yaptırdığı medresede uzun yıllar ders verdi ve bu sebeple medrese onun adıyla meşhur oldu. Ayrıca Mehmed Bey'in oğulları İsâ Çelebi, Selim Çelebi ve Hızır Şah'a hocalık yaptı. Bazı kaynaklar, bizzat Aydınoglu Mehmed Bey'e hocalık ettiğini kaydediyorsa da (Taşköprizâde, s. 45; *Sicill-i Osmânî*, III, 454) Mehmed Bey'in 734'te (1334) vefat ettiği göz önüne alınırsa bunun mümkün olmadığı anlaşılır.

İbn Melek'in vefat tarihi ihtilâfıdır. Burmalı Mehmed Tâhîr, medresesinin bahçesinde kabrini ziyaret ettiğini ve mezar taşında ölüm tarihini 797 (1394) olarak gördüğünü kaydederse de bu kabir Seyyid Nizâmeddin adlı bir âlime aittir (Muh-tar, s. 16). Ancak burada bulunan ve Tire Belediyesi'nce üstüne türbe yaptırılan diğer kabirlerden birinin ona ait olması kuvvetle muhtemeldir. Bağdatlı İsmâil Paşa ölüm tarihini 801 (1399), Mehmed Süreyyâ ise 820 (1417) olarak vermektedir. Tire'de Necip Paşa Kütüphanesi'ndeki (nr. 200) müellif hattı *Şerḫu Menâri'l-envâr* 821 (1418) yılında yazıldığına göre İbn Melek'in bu tarihten sonra vefat etmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Özellikle fıkıh, usûl-i fıkıh ve hadis ilimlerinde zamanının önde gelen isimlerinden biri olan İbn Melek, Timur'un Tire'ye gelişi sırasında yanında bulunan meşhur âlim Seyyid Şerîf el-Cürcânî ile görüşmüş, geniş bilgi ve kültürüyle büyük takdir ve hayranlık uyandırmıştır. İbn Melek Tire'de bir bedesten yaptırmış, çeşitli vakıflar kurmuştur. Onun Hurûflîğe dair eserleriyle tanınan bir kardeşiyle (bk. FİRİŞTE-OĞLU, Abdülmecid) yine İbn Melek lakabıyla anılan ve muhtelif eserleri bulunan Muhammed adında bir oğlu olduğu bilinmektedir.

Eserleri. İbn Melek değişik alanlarda çok sayıda eser kaleme almıştır. Özellikle Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulan *Menâri'l-envâr* ve *Meşâriku'l-envâr* şerhleriyle *Mecma'ü'l-bahreyn* şerhinin Türkiye kütüphanelerinde çok sayıda yazma nüshası bulunmaktadır. Oğlu Muhammed de İbn Melek lakabı ile tanındığı için her ikisinin eserleri zaman zaman birbirine karıştırılmıştır. 1. *Şerḫu Menâri'l-envâr*. Ebû'l-Berekât en-Nesefî'nin fıkıh usulüne dair muhtasar eserinin şerhidir. Kitapta Hanefîler'in yanında Şâfiî ve Mâlikî usulcülerinin görüşlerine de yer verilmiş, zaman zaman hücresefi de tenkit edilmiştir. Defalarca basılmış olan şerh üzerine (İstanbul 1292, 1306, 1307, 1308, 1314, 1315, 1316, 1317, 1319), bazı baskılarının kenarında yer alan Şerefeddin Yahyâ b. Karaca er-Ruhâvî, Azmîzâde Mustafa Hâletî ve Radiyyüddin İbnü'l-Hanbelî hâşiyelerinden başka Kâsım b. Kutluboğa ve Koca Hüsam Amâsî de birer hâşiyeye yazmıştır (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1825). 2. *Mebâriku'l-ezhâr fi şerḫi Meşâriku'l-envâr*. Radiyyüddin es-Sâgânî'nin *Meşâriku'l-envârî'n-nebeviyye* adlı eserinin şerhidir. Buhârî ile Müslim'deki hadislerin senedleri ve tekrarları çıkarılmak suretiyle derlenen eser 2250 kadar hadis ihtiva etmektedir. Hadis izahlarının özlü şekilde yapıldığı ve fikhî hükümlerin açıklanmasına daha çok ağırlık verildiği bu şerh birçok defa basılmıştır (İstanbul 1287, 1303, 1306, 1309, 1311, 1314, 1315, 1328, 1329; nşr. Eşref b. Abdülmaksûd, I-III, Beyrut 1415/1995). Şerh üzerinde Bergamalı İbrâhîm'in *Envârü'l-bevârik fi tertibi Şerḫi'l-Meşârik* adıyla bir tertip çalışması vardır (*Dîa*, V, 496). 3. *Şerḫu Mecma'ü'l-bahreyn*. Hanefî fakihlerinden Muzafferüddin İbnü's-Sââtî'nin fıkha dair eserinin şerhidir. Sonraki fıkıh kitaplarında çokça atıfta bulunulan eserin birçok yazma nüshası mevcuttur (meselâ Millet Ktp., Murad Molla, nr. 885, 886, 887, Feyzullah Efendi, nr. 809-814; Beyazıt Devlet Ktp., Bayezid, nr. 2006, 2097-2099, 2246-2248, 2334-2335, Veliyyüddin Efendi, nr. 1215-1217; Süleymaniye Ktp., Amcazâde Hüseyin Paşa, nr. 202, Cârullah Efendi, nr. 805, Damad İbrâhîm, nr. 555-557, Ayasofya, nr. 1254-1258, Fâtih, nr. 1760-1766, Süleymaniye, nr. 272, 489-492). İbn Kutluboğa bu şerh üzerine bir hâşiyeye yazmıştır (Beyazıt Devlet Ktp., Bayezid, nr. 2492; Millet Ktp., Feyzullah Efendi, nr. 707-708; Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 750; Râgıb Paşa Ktp., nr. 478). 4. *Firişteoğlu Lugatı*. En eski Arapça-Türkçe söz-